

Cseresnyési László

Tabuszavak az angol kultúrában és a lexikográfiában

*Man is a changeable beast.**
(D. H. Lawrence)

1. Bevezetés: tárgymegjelölés & latrinalia anglica

Manapság nem szokás vitatni azt, amit ORSZÁGH LÁSZLÓ már egy klasszikus tanulmányában világosan kimondott: ha a lexikográfia feladata a nyelv tényeinek regisztrálása, nem rekeszthetők ki a szótárból a nyelvhelyességileg kifogásolható, a politikailag kényes, az argó, illetve a durva és illetlen (obszcén) szavak (1962: 16–17). Az a felfogás azonban, hogy a lexikográfus nem a nevelője, hanem csupán a szolgálója a szótárhasználónak csak a legutóbbi időben vált uralkodóvá. Az angol vagy a francia szótáriródalom bizonyos hagyománya szerint ugyanis a szótárnak nemzetnevelő és erkölcsnemesítő küldetése is van. A Francia Akadémia nagyszótára például 1694-től a közelmúltig kizárólag a nemzeti (akadémiai) nyelvtudósok által jóváhagyott szavakat tartalmazta, mert (mint a 7. kiadás előszavában olvasom) a szótárba nem lehet felvenni semmi olyat, ami ellentmond a francia nyelv génuszának. Ezért aztán egy olyan fontos szótárból, mint a *Petit Larousse* az 1960-as évekig hiányoznak olyan — még szeméremértőnek sem nevezhető — címszavak, mint *phallus*, *masturbation* vagy *prépuce* 'fityma'. Ennek a tanulmánynak a témája az angol nyelv tabuszavainak vizsgálata, pontosabban a tabuszavak kialakulásának és működésnek mechanizmusa. A tárgy definíciója szükségszerűen körben forog: a tabuszavak közé tartoznak a szexualitás és testiség szókincséből, a fogyatékosokra utaló szavakból, a szemléletükben diszkriminatívnak ítélt kifejezésekből mindazok, amelyeket nem illik leírni vagy kimondani.

Nem kétséges, hogy ez a fajta szókincs minden nyelvben sajátos és kényes, tehát nemcsak tapintatot, hanem alapos szótári magyarázatot is igényelne. A testiség szókincsén belül néha még az „ártatlan” szavak jelentése is ambivalens vagy életlen (*vague*): például mi is a különbség (ha van) az angol *loin(s)* ~ *groin* ~ *crotch*, azaz 'ágyék, lágyék' szavak közt? A „kényes” szavak zöme ugyanilyen. A szemérem és a konvenciók miatt a nyelvészek zöme egyébként nem is kíván olyan kérdéseket boncolgatni, hogy miként jelent meg a magyar szöve-

* *Az ember változékony állat.*

gekben a *pina* szó mellett a szláv eredetű *picsa* 'női szeméremtest' (1405), 'ülep' (1897). Foglalkozzon csak más azzal, hogy pontosan mit jelent az angol *sodomy* 'szodómia'... Pedig a kérdés érdekes, mert a modern angol korpusz alapján úgy tűnik, hogy bár eltérő gyakorisággal, de a *sodomy* bármiféle nem alapértelmezett szexuális gyakorlatra utalhat (pl. az anális, orális, homoszexuális, pedofil szex-re). Korlátoltság és szereptévesztés, ha egy erénydús lexikográfus egzakt és világos meghatározások helyett rébuszokkal és homályos általánosságokkal szolgál a szótárhasználónak, miként például NOAH WEBSTER (1758–1843) tette ezt több alkalommal is nagyszótárának első kiadásában (1828), vö. pl. **SOD'OMY**, n. *A crime against nature* [*szodómia*, főnév. *Természet elleni bűn*]. WEBSTER általában kihagyta a szótárából mindazt, amit illetlennek és közönségesnek vélt, tehát ez a pökhendi és a szótárhasználót is kissé lekezelő „definíció” pusztán saját emelkedett erkölcsi felfogásának jelzésére volt alkalmas.

Értelmetlen lenne túl sok időt töltenünk azzal, hogy bemutassuk az elmúlt korok nyelvészeinek, szótáríróinak mai szemmel már prüdnek és talán nevetségesnek tűnő szemléletét. A nyelvet tanulmányozó szaktudósnak nyilván mindig igazodnia kell annak a kornak és (tudós)társadalomnak a normáihoz, amelyekben él. Száz éve még a szleng vagy a pidzsin és kreol nyelvek létrejötte és fejlődése is olyan téma volt, amelynek a kutatása kétségessé tette az erre vállalkozó nyelvész tudósi kvalitásait. Jó másfél évtizede finnugrista kollégám egy beszélgetés során polgárpukkasztásnak és „pöcegödör-nyelvészet”-nek nevezte a tabuszavak kutatását, fiatalkori kisiklásnak minősítve azt, hogy egy 1971-es cikkében ő maga helyezte biztos finnugor alapokra a *szar* etimológiáját. Mindazonáltal a pöcegödörnek is megvan a maga varázsa: ez a szókincs is a nyelvi és kulturális tudásunk integráns része, ezt demonstrálandó ezért most rögtön be is mutatom az angol latrinológia kulcsszavait az olvasónak.

A régi angol szövegekben az illemhelynek (árnyékszéknek) számos neve van. Az óangolban főként a *gang* (*gong*) és ennek összetételei voltak használatban, pl. *gang*, *ganghus*, *utgang*, *gangpytt*, *gangsetl*, *gangstol*, *gangtun*. A *gang* szónak már az óangolban is több eufemizmusa volt, például *adela* 'piszkos, zavaros' (vö. modern angol *addle*) és *niedhus* „szükségház”. A *gong* helyett az eufemisztikus kifejezés a 14. századtól kezdve a *privee* (*privy*), a 'magán-, titkos [dolog, helyiség]', egy francia jövevényszó volt a (vö. latin *privatus*) — Chaucernél a kalmár meséjében ebbe dobja az ifiasszony a széttépett levélkét (*Cant. mesék, Merchant's T. E* 1954). Nem véletlen viszont, hogy épp a *gong* szót használja a Chaucer plébánosa, amikor a prostituáltakat a közös árnyékszékhez (*a commune gong*) hasonlítja, ahol a férfiak megtisztulnak a szartól (*Parson's T. I* 884). A prostituált megnevezésére az ürülék, pöcegödör és szennycatorna metaforája középkori toposz, amit Szt. Ágoston és Aquinói Szt. Tamás is kedvelt: a prostituált olyan, mint a szennyvíz vagy a szennycatorna

(*meretrix in mundo: quod sentina in mari vel cloaca in palatio*).¹ Az árnyékszék kollokvialis angol neve egyébként a 15-16. századtól tipikusan a *jakes* volt, ami 'prostituált' jelentésben is gyakori, illetve a *bog(s)*, ami a végbélre is utal, az ezen alapuló szójátékhoz, vö. Shakespeare *Lear* 2.2.74–76, illetve *Tévedések vígj.* 3.2.114–6, *V. Henrik* 3.7.57–58. A *jakes* (< *Jack, Jacob*) férfi keresztnévből ered, akárcsak a mai angol *john* 'klotyó'. A *privy member* (illetve a *privities*) a 13-17. században 'férfi v. női nemi szerv' jelentésben is használatos volt. 1640-ből származik egy Sir John Mennes admirális által írt játékos sírfelirat, mely szerint november 5-én Cupido és a halál egyszerre vették célba a Christ College egy hím tagját (*privie member*): Cupido mellé lőtt, de a halál eltalálta a hímtagot (*pricke*).²

A mai angolban az illemhely megfelelő eufemisztikus nevei a mosakodás (mosás) fogalomköréhez kapcsolódnak. A középanyol óta használatos *lavatory* 'mosoda' szó (< latin *lavatorium* 'mosoda') a 19. század végétől fordul elő 'mosdó (vécé)' jelentésben (az amerikai angolban a *lavatory* inkább 'mosdókagyló' jelentésű).³ Ugyanekkoról használatos másik eufemizmus a *toilet* (*toilet room*) szó, amely az öltözőszoba terítőjének a francia nevéből származik (*toile*). A brit angolban ma is *toilet* a szokásos megnevezés (az amerikai angolban inkább 'vécészsze' a jelentése). Az amerikaiban eufemizmusként a *bathroom* 'fürdőszoba' szót használják 'vécé' jelentésben (középületben: *washroom* és *restroom* is).

2. Tabuszavak az angol szótárakban

Az angol lexikográfia története AELFRIC apát latin–angol glosszáriumával kezdődik (11. sz. eleje), azonban a maihoz hasonló, a nyelv szavait a lehetőség szerinti teljességben értelmező szótárak a 18. század előtt nem készültek. Nyolcvan év alatt harminc kiadást ért meg NATHANIEL BAILEY (1691–1742) monumentális *An Universal Etymological English Dictionary* [Univerzális és etimologikus angolszótár] c. munkája (1721), amelyhez hat évvel később egy pótkötetet is összeállított. BAILEY szótárának 1730-as folio kiadása a *Dictionarium Britannicum*. JOHNSON szótára (vö. lentebb) mellett ez volt a kor másik, valóban használható és igen közkedvelt lexikográfiai munkája. BAILEY volt az első mo-

¹ URL: http://www.documentacatholicaomnia.eu/De_Regimine_Principum_4.14.136_és_Szt._Ágoston_De_ordine_2.4.

² *Vpon the fifth day of November, | Christ's colledge lost a privie member: | Cupid and death did both their arrowes nicke, | Cupid shot short, but death did hit the pricke.*

³ A középanyol a *latrine* 'mosoda' szót a 17. században újrakölcsönözik a franciából (*latrine* < latin *lavatrina* 'mosoda') mint főként a kaszárnyák, táborok stb. mellett ásvott árnyékszéknek nevével. Az utak melletti és utcai nyilvános vécék hivatalos megnevezése a brit angolban (*public*) *conveniences*, az amerikaiban *comfort station*. A (*water*) *closet* soha nem volt hétköznapi megnevezés, bár a *W. C.* rövidítés feliratként előfordul a brit angolban.

dern angol szótáríró, aki közölte az obszcénnek vagy illetlennek tartott szavakat is, igaz ugyan, hogy latin definíciókkal és néha némi fejtörést okozva a mai szótárolvasónak, vö. pl. *cunt* 'pudendum muliebre' (női szeméremtest), illetve az 1730-as kiadásban a *fuck* 'baszik' meghatározását azzal vezeti be, hogy a szó kecskével kapcsolatban használatos (*a term used of a goat, also subagitare fæminam*). BAILEY munkája mellett 18. században csupán JOHN ASH (1724–1779) *A New and Complete Dictionary* [Új és teljes szótár] c. kétkötetes munkája (1775) tesz kísérletet az angol tabuszókincs feldolgozására. A legfontosabb, az angol nyelv sztenderdizációja és a lexikográfia további fejlődésére is döntő hatást gyakorló *A dictionary of the English language* [Az angol nyelv szótára] (1755) c. munka⁴. DR. SAMUEL JOHNSON (1709–1784) műve nem tartalmazza a nyelv obszcén szavait. Amiként ezt többek közt JAMES BOSWELLTől (hú kísérlőjétől és életrajzírójától) tudjuk, a magánbeszélgetésekben szabadszájú mondásairól ismert, sőt hírhedt DR. JOHNSON megítélése szerint ugyanis a közönségesbe hajló kollokvialis regiszternek helye van a szótárban, a trágárságnak azonban nem.

Az amerikai lexikográfia első mestere, NOAH WEBSTER számára viszont a beszélt nyelv laza és igénytelen változata és a trágárság közötti különbségtétel ismeretlen volt, ezért aztán egy Dr. David Ramseynek írt levelében (1807) élesen bírálta JOHNSON szótárát, amelynek megannyi úgymond közönséges szava és sértő szemérmertlensége (*vulgar words and offensive ribaldry*) megrontja a nemzet erkölcsét (*corrupt and debase the national morals*). WEBSTER azt fejtegeti, hogy valóban kérdéses milyen mértékben engedhető meg, hogy a szótárban közönséges és argószavak jelenjenek meg, de — teszi hozzá — az biztos, hogy JOHNSON minden lexikográfusnál inkább áthágta a normákat, kivéve ASHt. Hogyan is lehetne legitim angol szónak tekinteni az olyasfélét, mint *fishify*, *jackalant*, *parma-citty*, *conjobble* vagy *foutra*. Shakespeare és Butler műveiben azért jelennek meg ilyen a szavak, mert közönséges dolgokról szólnak a kakasülő csőcseléke számára.⁵

⁴ JOHNSON (1755) <http://johnsonsdictionaryonline.com/>

⁵ *It is questionable how far vulgar and cant words are to be admitted into a Dictionary, but one thing must be acknowledged by any man who will inspect several dictionaries in the English language, that if any portion of such words are inadmissible, Johnson has transgressed the rules of lexicography beyond any other compiler, for his work contains more of the lowest of all vulgar words, than any other now extant, Ash excepted. It may be alledged [sic!] that it is the duty of the lexicographer to insert and define all words found in English books: then such words as fishify, jackalant, parma-citty, conjobble, foutra, etc. are legitimate English words! ... But Shakespeare and Butler need such words in their writings!!! Yes, vulgar manners and characters must be represented by vulgar language, the writer of plays must accommodate his language to his audience, the rabble in the galleries are entitled to their share of amusement, and a part of every play must be composed of obscenity and vulgar ribaldry. In this manner, the lowest language and the coarsest manners are exhibited before a promiscuous audience, and derive some importance from the reputation of the writer and of the actors. From plays they pass into other books – yes, into standard authorities, and national language, as well as morals, are corrupted and debased by the influence of the stage!*

WEBSTER épületes levelezését olvasgatva meg lehet érteni, hogy miféle korlátolt gondolkodásmódot képviselt az a fajta cenzor-tudatú lexikográfiai hagyomány, amely mintegy másfél évszázadon át uralta az amerikai szótárírást. Érdeemes egy pillantást vetni a WEBSTER által kifogásolt szavakra: *fishify* 'hallá változik' (Shakespeare *Romeó és Júlia* 2.4.40, a kontextuális jelentés talán 'becsavarodik vkibe'), *jackalent* (azaz: a Jack-of-Lent bábu) 'aki mindig a rövidebbet húzza', *parmacitty* (JOHNSON szerint is a 'spermacet-olaj', azaz a bálnaolaj hibás alakja), *conjobble* 'megdumál vkivel vmit' és *foutra*, egy Shakespeare-nél is előforduló indulatszó: *A foutre (~ foutra) for the world and wordlings base — Fityiszt csak az aljas világfiaknak!* (ford. Vas István, IV. Henrik II.5.100). Ez utóbbi az egyetlen, amelyet egy szilárd erkölcsű lexikográfus kifogásolhat, hiszen ebben a korban a szó francia etimonja még rendkívül obszcén (*foutre* 'baszik'). Az angol *foutra* indulatszó 'fityisz' fordítása viszont indokolt, mert a *fityiszt ~ fűgét mutat* szólás obszcén eredetű ugyan, de ezt a beszélők nem tudják.

WEBSTER leveleiből ugyanakkor az is kiderül, hogy szerinte a szótárnak lehetőség szerint minden szót definiálnia kell: *The business of the lexicographer is to collect, arrange, and define as far as possible, all the words that belong to a language* (WARFEL 1953: 350), bár nem szabad felvenni a szótárba olyan obszcén és vulgáris szavakat, amelyeket gyermekek előtt nem lehet kimondani: *contain obscene and vulgar terms, improper to be repeated before children*, vö. KRAPP (1925: 361–362). WEBSTER az által kiadott bibliában kihagyta a nyilván sikamlósnak minősülő *womb* 'anyaméh' szót, a *stones* ('heregolyók') helyett a *peculiar members* ('sajátos tagok') kifejezést alkalmazta, a *fornication* 'paráználkodás' szót felcserélte az ildomosabb hangzású *lewdness* 'léhaság' kifejezéssel, a *give suck* '[nő gyermeket] szoptat'⁶ helyett pedig a *nourish* 'táplálkozik' szót használta (WEBSTER 1833), a Biblia bizonyos menthetetlenül illetlen szakaszait pedig egyszerűen törölte (MENCKEN 1936: 303).

WEBSTER 1828-as szótárának lexikográfiaileg ugyan nem közvetlen folytatása, átszerkesztése a két további „kiadás” (1934, 1961), de spirituális értelemben az. Az 1961-es harmadik kiadás kefelevonatából a Merriam–Webster elnöke az utolsó pillanatban személyesen húzta ki a *fuck* szót, de benne maradt a *cunt* 'pícsa', amely szó úgymond „általában obszcénnek minősül” (*usually considered obscene*), míg a *kike* és a *sheeny* 'bibsi', valamint a *coon* és a *nigger* 'néger, »feka«' az „általában sértőnek tartott” (*usually taken to be offensive*) stílusminősítést kapta. Ugyanez a megjegyzés olvasható a spanyol és az olasz nyelvű bevándorlóakra használt sértő megnevezések címszavában (*spick* és *dago*), viszont a hasonló jelentésű *wop* csak „általában elítélőleg használt” (*usually used dispar-*

⁶ WEBSTER fantáziája kiváló, de ez az idióma angolban ma is a *breastfeed* 'anyatejjel táplál' lehetséges szinonimája, vö. *Macbeth* 1.7.60. *I have given suck, and know / How tender 'tis to love the babe that milks me — Szoptattam, s tudom mily / Édes a csecsemő az anya keblén* (ford. Szabó Lőrinc).

agingly) szónak minősült. Ugyanakkor kommentár nélkül maradt néhány más jelentésdefiníció, pl. a *Jesuit* 'jezsuita' 2. jelentése: *one given to intrigue and equivocation* — olyan valaki, aki hajlamos az ármánykodásra és mellébeszélésre. Amikor az 1960-as évek közepén az angol és amerikai általános szótárakban lassan kezdtek megjelenni a tabuszavak címszavai, illetve a szleng szakszótárai-ból eltűnt a kicsillagozás (*f*ck*, *c*nt* stb.), a Merriam–Webster lett az erkölcs utóvédharcainak legnagyobb hőse. Öt évvel azután, hogy a Penguin (egy angol kiadó) szótárában ki merte nyomtatni a **fuck** szócikket, DAVID GURALNIK főszerkesztő a *Webster's New World Dictionary Coll. E.* 1970-es, második kiadásából még mindig kihagyta az összes obszcén és rasszista szót, azzal az indoklással, hogy a szótár megvan ezek nélkül, és hogy az ilyen szavak már úgys kevéssé gyakoriak.⁷

Mai felfogásunk szerint a szótár feladata egy nyelv (lehetőség szerint) minden használatos szavának a pontos és objektív meghatározása. A gyakorló lexicográfus viszont már az első pillanatban beleütközik abba a problémába, hogy a szótári definíciókban használt stílusminősítéseket nem fogja át valamiféle átgondolt stilisztikai és pragmatikai koncepció, nagyképubb szóval: keretelmélet. Ennek híján viszont a szótári stílusminősítések semmit vagy csak igen keveset mondanak. Mit és hányfélet is jelent például az, hogy egy szó „(vulg)” vagy „(pej)”, azaz obszcén, durva, alantas, kényes, sértő, trágár? Vagy gondoljunk arra az egyszerű példára, hogy a magyar *bibsi* és angol megfelelői, például *hebe*, *hymie*, *kike*, *sheenie* úgymond „pejoratív” szavak, viszont a *Jew* (*Jewish*) 'zsidó' fn (mn) nem az. Mindazonáltal a *Jew lawyer* mindenképpen sértő, míg a *Jewish lawyer* általában az ('zsidó ügyvéd'). Mi a helyzet a főként negatív kontextusban használt *Jewess* 'zsidó nő' szóval és a *jew down sy* 'lezsidózni vkit' igével? Más példa: *Sue is married to a Spaniard / to a Chinaman* (kb. 'Zsuzsi férje spanyol / kínai'). Mindkettő kissé ódivatú kifejezés, de a *Chinaman* ráadásul bántóan is hangzik. A *Chinaman* nem nyíltan becsmérlő, mint mondjuk a *Chink* 'vágottszemű, kinézer', de a mondat feltétlenül hordoz valamiféle negatív értékítéletet, vö. magyarul *Zsuzsi valami kínaihoz ment hozzá*. Mielőtt tehát kiosztanánk a szótári címszavak között a szokásos stílusminősítéseket, át kellene gondolnunk, hogy mit is jelentenek ezek.

⁷ Az előszóban így ír: „this dictionary could easily dispense with those true obscenities, the terms of racial or ethnic opprobrium, that are in any case encountered with less frequency nowadays” [ebből a szótárból könnyűszerrel kihagyhatók azok az igazi trágárságok, a rasszra és az etnikumra utaló szitokszavak, amelyek egyébként is ritkábban fordulnak elő manapság] (viii).

3. A nyelvi tabu és az aranykori ártatlanság mítosza

Az obszcén szavak történetéről szóló irodalomban újra és újra visszatérő képtelen állítás az, hogy a régi időkben nem is voltak tabuszavak, illetve nem is volt szükség eufemizmusokra, mivel úgymond az aranykor embere számára a test és a szexualitás dolgai természetesen voltak. Az ártatlan édeni kor felszabadult testiségének és a szexuális szókincs szabad használatának ezt a legendáját a tények nem támasztják alá. Persze folyamatosan változnak a kulturális normák, illetve áthelyeződnek a tolerancia és az intolerancia szinterei, amiként folytonosan változik minden társadalomban a tolerált és nem tolerált szavak köre is.

Cicero írja bizalmasának Paetusnak egy levélben Kr. e. 45-ben, hogy bár Paetus nevének nevezi (*appellat suo nomine*) a férfi nemi szervét (Cicero itt nyilván a *mentula* 'fasz' szóra utal), a tartózkodóbb emberek a *penis* 'farok' szót alkalmazzák rá, de mivel igen sokan használják így a *penis* szót, éppolyan obszcén kifejezés lett belőle, mint az, amit Paetus használt (*Epistulae ad familiares* IX: xii). Persze a mai európai nyelvekben a *penis* ma is eufemisztikus helyettesítő szóként szolgál, vö. még latin *virilius* vagy *membrum virile* 'hímtag, vkinek a férfiasága'. A latin nyelvben természetesen voltak még más obszcén szavak is (pl. *sopio* 'furkó' — Catullusnál is), illetve gyermeknyelvi szavak (*pipinna* 'fütyi') stb. Tehát a latinban pontosan azok a lexikai kategóriák és helyettesítési mechanizmusok léteztek, mint a mai élő nyelvekben. A *merda* 'szar' szó illetlennek találtatott, ezért helyettesítették a *stercus* 'ürülék' szóval; „csúnya” szó volt a *culus* 'segg', helyette lehetett használni például a *clunis* (tsz. *clunes*) 'ülep, tompor' kifejezést; a póriás *landica* helyett a kifinomult nyelvben a megfelelő görög szó járta: *clitoris* (κλειτορίς). A szemérmes római *futuere* 'baszni' és más csúf igék⁸ helyett a *coire* 'közösülni' (tkp. „együtt menni”, vö. *coitus*) szót használta legalább Lucretius óta.

Viszont az antikvitásban, akárcsak a reneszánszban az irodalmi műalkotások világától általában nem volt idegen „a zabolátlan testiség nyers megjelenítése” — mégpedig pontosan azzal a lexikával, amely a felszabadult szexualitáshoz szervesen hozzátartozik. Gondoljunk csak Martialisra vagy akár Janus Pannoniusra: *Lucia, vis futui; faciam, sed lege sub illa, ut teneas culi murmura foeda tui* — *Lúcia, baszni akarsz; legyen úgy; ám az kikötésem, fékezzed ezalatt segged rút moráját* (ford. Szepes Erika). Persze a (nagyon) szépirodalom későbbi kategóriájába éppúgy nem illettek bele az ilyesféle művek⁹, mint mondjuk Nyekraszov és Turgenyev egymás szórakoztatására írt obszcén versei. Talán közismert,

⁸ A latinban hat ige jelöli a behatoló, illetve a befogadó aspektusából a vaginális, orális és anális közösülést: *futuere/crisare, pedicare/cevere, irrumare/fellare*.

⁹ Magyar kiadásban Martialis kényes szövegei először egy függelékben olvashatók (Martialis 1942).

hogy a serdületlenek s jámborak számára készült kiadásokban mindig megpurgálták a testiség verbális salakjától a Grimm-fivérek és az Ezeregyéjszaka meséit is. Kétségtelen, hogy néha voltak az élvezeteket és a testiséget brutálisan korlátozó időszakok, mint például az angol színház történetében az 1642 őszével kezdődő másfél évtized. Mindezek ellenére tény marad: a nyelvi obszcenitás, miként az eufemizmus kategóriája az antikvitás óta létezik, bár történetileg változik az egyes szavak státusa és a tolerált szabadszájúság tere.

Az illetlen szavak mellőzése mellett a szótárírói prudéria magának az illetlen dolgokról való beszédnek a tilalmát is ismeri. Egyrészt tehát a tiltás vonatkozhat a „jelölőre”, a konkrét nyelvi formára — ez a *k o n n o t a t í v t a b u*, más néven: intenzionális, „de dicto” tabu. Másrészt viszont bizonyos téma, jelenség, vagyis a „jelölt” eleve tiltás alá eshet — ez a *d e n o t a t í v t a b u*, más néven: referenciális, extenzionális, „de re” tabu. Nemrég az *Oxford Latin Dictionary* (1982) vaskos kötetében megakadt a szemem a **cunnilingus** címszón, amely a szótári magyarázat szerint olyan szexuális perverzió, amelynek a jelentését a szótárhasználó dolga lesz majd a szó etimológiája alapján kikövetkeztetni: *see etym*. A ránk rótt feladat egyébként nem is olyan könnyű, mert az említett szótári etimológia mindössze ennyiből áll: <CUNNUS+LINGO+-US>. A *cunnilingus* kifogásolható szavak használata nélkül is pontosan meghatározható lenne, mondjuk pl. *exciting a woman's sex organs with the tongue* ('a nő nemi szervének nyelvvél való izgatása'), csakhogy a címszó szerzője úgy érezte, hogy ilyen mocskos és visszataszító dologról még decens szavakkal sem illik beszélni, mert ez egyszerre szennyezné be a szótárt és őt magát — a tudós és nyilván köztisztületben álló klasszika-filológust.

Azt gondolhatnánk, hogy a szavakat a dolgok szennyezik be, hiszen könnyen belátható, hogy egy szó hangalakja önmagában nem lehet „szennyes” vagy obszcén.¹⁰ Tehát az ördög sohasem a hangalakban munkál: ezért a matematikaórán a π -ről pironkodás nélkül beszélhetünk, még akkor is, ha tudjuk, hogy a vele azonos kiejtésű kínai szó a női nemi szerv igen trágár megnevezése (*bī 屎*). Az, hogy a dolgok úgymond „szennyezik” a szavakat bevett metafora, de valójában a *kontamináció* — egy nyelvi forma pejoratív jelentésváltozása, tabusodása — egyszerűen a nyelvi attitűd változása. Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert a „tabu” és az „obszcén” megnevezés általános kategóriája elfedni látszik azt, hogy a kontamináció igen eltérő fokozatokat, szemléleti változatokat és kontextuális különbségeket mutat. A mai (amerikai) angolban például elvárás, hogy 'néger' értelemben az *African American* 'afroamerikai' szót használjuk, bár a fekete bőrű amerikaiak egy része a fehér bőrű barátaikkal való diskurzusban ezt a megnevezést finomkodónak tartja. Egyikük például így igazította ki a nyelvi

¹⁰ A kérdés irodalma a sztoikusokig megy vissza, vö. Cicero *Epistulae ad familiares* IX: xii (Paeto).

tévelygésemet: «*Black*» is still a word in English ('Még mindig van olyan angol szó, hogy »fekete«'). Létezik továbbá csoporton belüli használat, amelyben más elvárások érvényesek. Sok fekete bőrű amerikai például egymásra rendszeresen a *nigga* 'feka' szót használja, pl. *Jim my main nigga* 'Jim az én nagy barátom', *How's it hanging my nigga?* 'Mi van veled, haver?'. Az *nigga* szó efféle identitásépítő használata SAMUEL JOHNSON mondását juttatja az eszembe, miszerint a *bastard* 'fattyú, szarházi' matrózok között gyöngéd becézésnek számít (*a term of endearment amongst sailors*).¹¹ A *nigga* (*nigger*) persze számomra még a szintén tabunak minősülő *negro* szónál is csúnyábbnak hangzik. Ugyanakkor Martin Luther King híres *I have a dream* c. beszédében (1963)¹² a *negro* szó a helyén van (mind a 15-ször), sőt a szolidaritást talán semmi nem jelezhetné jobban, mint éppen ez a „sértő” szó. Az ún. „obszcén” szavakra is áll ez a megfigyelés: mindig az a kérdés, hogy kinek a számára, kinek a szájából és milyen helyzetben minősül trágárnak egy szó, illetve milyen helyzetben adekvát a használata.

4. Az angol szexuális szókincs és a kontamináció (kérdő)jelei

Az angol *cock* 'kakas' (óangol *cocc* < ófrancia *coc*) már jó négy évszázada metaforizálódott mint a leggyakoribb obszcén szó a férfi nemi szervre, de a *cock* hangalak maga nem esik tabu alá: a britek ma is általában a *cock* névvel illetik a kakast, bár az amerikaiak inkább a *rooster* szót használják (vö. még *cockchafer* > *chafer* 'cserebogár', *cockroach* > *roach* 'csótány'). A *cock* és a *prick* 'bökő' egyaránt a 16. század végétől fordulnak elő 'pénisz' jelentésben, de a mai napig is szabadon használhatók más értelemben, pl. *cock* '(hordó)csap' vagy *He cocked his head to one side* 'Félrebillentette a fejét', illetve *prick* 'szúrás, ösztöke', *pricks of conscience* 'lelkiismeretfurdalás', *At last the police were pricked into action* 'Végre megmozdult a rendőrség' stb. Szintén nem esik tabu alá a *dick* szó hangalakja. A *Richard* becenevéből származó *dick* köznévvé a 16-19. században 'fickó' jelentésben volt használatos, viszont a 19. század vége óta szinte csak két másik jelentésben fordul elő: 'detektív' és kvázi-tabuszóként 'farok (pénisz)'. John Newman *Be your own dick* (Port Townsend, WA: Loompanics, 1992) címmel adhatott ki egy könyvet, amely arról szól, hogy miként járjunk magunk utána a dolgoknak (anélkül, hogy magánetektívét fogadnánk föl). A férfi nemi szervét jelölő angol szavak az óangol óta teljesen kicserélődtek, pl. a régi angolban gyakori *teors* > *tarse* ma már kihalt szó. JOHN PALSGRAVE *Lesclarcissement de la langue francoyse* (1530/1852: 297) szerint még *Tarse of a*

¹¹ DR. JOHNSONnak ezt a szellemes megfogalmazását JAMES BOSWELL örökölte meg: a közhiedelemmel ellentétben ugyanis JOHNSON szótárában (1755) nem fordul elő.

¹² <http://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkihavedream.htm>

man or beast — *uit z, m.*, azaz a *tarse* az ember vagy állat pénisz (*uit*, azaz *le vit* 'hímtag'). Kihalt az óangolban használt legtöbb másodlagos megnevezés is, így többek közt a *gesceapu* 'forma' (> *shape*), *getawa* 'szerszám', *geweald* 'erő', *lim* 'tag' (> *limb*), *wæpen* 'fegyver' (> *weapon*). A leggyakoribb helyettesítő szó a *tægl* (> *taille*, *tale* > *tail*) 'farok' Chaucernél is, pl. az ispán meséjének prológusában az ősz fej és a még zöldelő vessző (*a hoor heed and a grene tayl*) ellentétére történik utalás (A 3878). FLORIO szótárában (1598) az olasz **coda** jelentései közt szerepel a *tail* 'farok' és 'hímvessző' (*a man's priiue member*). Shakespeare-nél is több szójáték alapja a *tail(or)* szó, pl. *Vihar* 2.2.54, *Lear* 2.2.53–56, *IV. Henrik* 2 3.2.150–165, *Othello* 3.1.6–11 stb. A középkori angolban a *tail* szó a nő nemi szervére, ágyékára is utalhatott, vö. pl. William Langland 14. századi *Piers the Plowman* [Szántóvető Péter] c. allegorikus költeményében azt a sort, amely szerint a nőnek 'viszket a pinája, ármányos a nyelve': *For she is tikil of hire taile, talwis of hire tonge* (III. 126.A/130.B). Ez a szóhasználat ma is él: *What he needs is a piece of tail* (~ *piece of ass*) 'Pina kéne neki', *There was some nice tails at the bar* 'Volt a bárban egy pár jó pina'.

Míg a 'pénisz' nevei változatosak, a középkori angol óta megmaradt a női nemi szervet jelölő primér szó, a *cunt* (vö. óészaki *kunta*, a holland *kunte*, távolabbról esetleg latin *cunnus*). A szó története több szempontból is érdekes, de számunkra most főként azért, mert a szó obszcén, azaz illetlen jellegét a régiségben semmi nem mutatja. A *cunt* szó először egy oxfordi utca nevében jelenik meg 1230 körül: *Gropecunte Lane*. Ez egyébként a mai Magpie Lane, a város egyik legszebb sétálóutcája. Ugyanez a név a londoni utcanévanyagban is adatolt az 1270-es évektől: ugyanis a 13-15. századi angol városokban *gropecunt lane* ('puncifogó utca') volt a szokásos neve azoknak az utcáknak, ahol utcalányokat és bordélyházakat lehetett találni (*grope* 'megmarkol, megfogdos'). A londoni utca (vagy két utca?) a mai Cheapside Lane két oldalán volt, de hasonló nevű utca volt még Northamptonban, Bristolban stb.¹³ 1561-ig létezett az utcanévadásban *Gropecunt* elnevezés az angol városokban, a 17. századtól azonban ezeket mindenütt átnevezték: általában a makulátlan tisztaságú *Grape* vagy *Grove* nevet kapták, mert a *cunt* közben megmérettetett és kényesnek találtatott. Változtak tehát az idők, hiszen például LAFRANKnak *Science of chirurgie* ('A sebészet tudománya') c. 1396 táján írott művében a *cunt* még az hétköznapi terminus volt: *in wymmen þe necke of þe bladdre is schort, & is maad fast to the cunte* ('a hólyag nyaka a nőknél rövidebb és szoroson tapad a hüvelyhez'). A *cunte* ekkor még nem lehetett rút és illetlen, hiszen akkor a szerző feltehetőleg nem ezt a szót választotta volna. A szó ezután is előfordul egy-egy szójegyzékekben, vö. pl. az 1570-es *Manipulus vocabulorum*: **cunt**, si. vulva (189 18), de a 17. század elejétől mintegy illegalitásba vonul és csak 1796-ban bukkan újra

¹³ A vonatkozó helynévanyagot először EKWALL (1954: 164–166) dolgozta fel.

elő — immár obszcén szóként. FRANCIS GROSE kapitány (1731–1791) *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv klasszikus szótára] c. munkájában látjuk újra viszont (csinosan kicsillagozva) a következő definícióval: **c**t:** [...] *a nasty name for a nasty thing* — **p*cs*:** [...] *egy ronda dolog ronda neve*. Nota bene: a **quim** címszó nem igényelt ilyen mélységű esztétikai állásfoglalást, mert ez áll róla GROSE szótárában: *the private parts of a woman* — *a nő nemi szerve*, igaz persze, hogy a *quim* szó első ismert előfordulása (1735) óta veszített a nyersességéből.¹⁴ Az előbbi kipontozással ([...]) egyébként az „átírányító záradék” kihagyását jeleztem: GROSE ugyanis a szótár második (1811-es) kiadásában¹⁵ az egyenes definíció helyett először a *cunt* görög és latin szótári megfelelőire utal: *The κοινος of the Greek, and the cunnus of the Latin dictionaries*.¹⁶ A latin megfelelők és obskurus szavak használata (pl. *pudendum*, *női szeméremtest*), illetve egyes betűk kicsillagozása azt célozza, hogy a szótárhasználó szeméremérzete ne sérüljön. Ezt természetesen megértjük, de ha a tapintat ára az, hogy az alapvető lexikai információ hozzáférhetetlenné válik, akkor ez megkérdőjelezi a szótári vállalkozás értelmét.

A hasonló hangzáson alapuló szójáték nem igényli, hogy a szexuális jelentésű szó egyben obszcénnek is minősüljön. Chaucernél például a női nemi szerv szokásos neve *queynte*, amely írásmód mögött valójában a *cunt* szó rejlik, ezt azonban anakronizmus lenne a magyarban obszcénnek minősülő *pina* vagy *picsa* szóval fordítani. Bár a *cunte* írásmód kézenfekvő lenne, a bonyolultabb írásmódok máshol is előfordulnak,¹⁷ még FLORIO olasz–angol szótárában (1598) is ez az írásmód talánható a *becchina* szó definíciójában ’a nő micsodája vagy szeméremteste’ (*a womans quaint or priuities*) és a *mortaro* ’mozsár’ szó magyarzatában (*used also for a woman’s quaint*). A *cunt* szó ekkor hasonló hangzású a *quaint* ma ’fura, különös’, korábban ’agyafűrt, ravasz’ jelentésű melléknévvel (< ófrancia *cointe / quointe*). A szexuális értelmű *quaint* példája a bathi asszonyosság meséjének előbeszédében az a mondás, hogy a férjnek nem szabad mástól irigyelni az asszony „micsodáját”, ha egyszer marad elég belőle estére is: *Ye shul have queynte right ynogh at eve*, és különben is a férfinak kell engednie, vagy talán nem tart igényt a „micsodámra”: *Is it for ye wolde have my queynte allone?* (D 332, 444). A másik *quaint* szó is gyakran előfordul, pl. ugyanott D 516: a *queynte fantasye* ’különös hajlam/vágy’ és az ispán meséjében *queynte crekes* ’ravasz trükkök’ (A 4051). A molnár meséjében a két szó játékos rímben jelenik meg (A 3274–6, ford. Szász Imre):

¹⁴ James Joyce *Ulysses* ([1922] Oxford 1993: 526, Ch. XV): *Were you brushing the cobwebs off a few quims?* — *Melyded nimfákról kefélted-e szép pókhálókat?* (ford. Szentkuthy Miklós)

¹⁵ Talán az első kiadásban is, de az most nem hozzáférhető a számomra.

¹⁶ A *κοινος* ’fülbevaló, kősöntyű; szakáll’ tévedés: a megfelelő trágár szó az ógörögben a *kysthos*.

¹⁷ Például a 14. század eleji *Sir Tristrem* 2254. sorában: *Hir queynt abouen hir kne Naked þe kniztes knewe*, szerk. Walter Scott, 1804. Az 1811-es (3.) edinburgh-i kiadás szövegét idézem.

Whil that hir housbonde was at Oseneye, [...] míg a férj Osney-ben odajárt.
As clerkes ben ful subtile and ful queynte; A diák mind ravasz, beszéde mézes,
And prively he caughte hire by the queynte, ez is odanyúlt az asszony öléhez

Chaucernél a *cunt* szó maga megjelenhet: a sikamlósság itt pusztán a témából ered, tehát a *cunt* (*queynte*) szó még nem kimondhatatlan és leírhatatlan. Shakespeare-nél viszont a *cunt* már verbális tabu, ezért valamennyi ezen alapuló léha szójátékban a *cunt* a *country* 'ország, vidék' szóban van elrejtve, vö. pl. *Hamlet* 3.2.120, *Cymbeline* 1.4.57, *Othello* 3.3.241, *Ahogy tetszik* 5.4.55. Ez a színpadi kód csak rövid ideig volt érvényben, mert átadta a helyét egy újabbnak, vö. a 17. századi angolban *con(e)y* 'nyuszi' ~ *conycatching* 'kurvázás', *conyburrow* (*connywarren*) 'bordélyház' stb. Egy harmadik kód már a 17. században kialakult a francia *chat* ~ *chatte* analógiájára: ez a *puss* 'macska' megfeleltetése a vaginának, vö. mai angol *pussy* 'picsa (vagina ~ nő)'.

A martialisi hagyománynak megfelelő játékot példázza az angol irodalomban a *The Flyting of Dunbar and Kennedie* c. gyűjteményből ismert *flyting* (*fliting*), a költői szópárbaj műfaja, amely főként William Dunbar skót költő nevével asszociálódik. A 16. század elején Dunbarnál adatolt először az 1795–1965 között valamennyi angol szótárból kihagyott obszcén szó a *fuck* 'baszni' (*fukkit*, Dunbar 1893. II, 12, 247).¹⁸ Három évtizeddel később a szó előfordul elő egy másik skót költő, Sir David Lyndsay *Ane Pleasant Satyre of the Thrie Estaitis* (A három rend csinos satírja, 1535) c. moralitásjátékában, amely az egyház erkölcsi romlását ostorozta. Lyndsay gúnyos megjegyzése szerint jó a püspököknek, mert kedvükre dughatnak [...] anélkül, hogy meg kellene nőszülniük — *Bischops ar blist, [...] For thay may fuck thair fill, and be vnmaryit* (Lyndesay [sic!] 1865–69/1969: 427, 1362–63. sor). A *fuck* (vélt) északi dialektális jellege miatt próbálták a szót skandináv dialektusokból, illetve a hollandból való kölcsönzéssel magyarázni.¹⁹ Kétségtelen, hogy a 18-19. században, amikor a szó csaknem teljesen eltűnt az angol szépirodalom korpuszából, lényegében csak északi szövegekben és a skót Robert Burns (1759–1796) költeményeiben fordult elő, például az 1799-ben kiadott *The Merry Muses of Caledonia* című, 1964-ig a cenzúra által betiltott, vaskos humorú, népdalokon alapuló verseiben jó másfél tucatnyi alkalommal.²⁰

¹⁸ Bár már a 15. századból fennmaradt egy latin-angol keveréknyelven írott rigmus a szerzetesekről, akik nem jutottak a mennybe (*non sunt in celi*), mert Ely (egy Cambridge melletti városka) asszonyait dugdosták (*quia fuccant uiuys of heli*). A *uiuys* = *wives*, a *fuccant* igénévi alak, mint Lyndsaynél a *fukkand* (Answer to Kingis Flyting [1535] 1865–69/1969: 103, vö. pl. *walking* ~ *walkande* 'sétáló').

¹⁹ Norvég, illetve svéd nyelvjárásokban van egy *fukka*, illetve *focka* ige. A holland megfelelő a *fokken*.

²⁰ Az 1911-es kiadásban még nem nyomtatták ki ezt a rettenetes szót: *f-k* alakban szerepelt vagy a *fr-g* helyettesítette. A *frig* 'baszik, maszturbál' jelentésű, vö. FLORIO (1598): **menar il cazzo**.

A *fuck* egzotikus skandináv etimológiájánál azonban talán van jobb is. A régi angol szövegekben is előfordul a germán eredetű *fike* 'visszahököl'²¹, 'mozgolódik, játszadozik' ige, amelynek gyakorító képzős változata a *fickle* 'ingatag [pl. szerető], változékony [pl. időjárás]' ma már inkább melléknévként használatos. A *fike* ige ma már csak az ódivatú *fike and fling* 'ugra-bugrál' szókapcsolatban és (esetleg) nyelvjárásokban még a *fike and fumble* 'vacakol' kifejezésben él. A *fickle* igei jelentésének példája John de Trevisa 14. század végi enciklopédia-fordításában az a passzus (*De proprietatibus rerum* XVIII.27), mely szerint a kutya gyakorta csóválja a farkát, és odadörgölődik az emberhez: *A hounde ofte fyckelyth and fawnyth wyth his taylle on men*. Nem lehetetlen ugyan, hogy a *fuck* skandináv jövevényszóként került az angolba, de valószínűbb, hogy a *fike* (*fickle*) eufemisztikusan helyettesítette a kései középanyol alapvető tabuszavát, a *swive* 'baszik' igét.²² A *fuck* tőhangzójának megváltozását talán a kényes jelentésű szavaknál gyakori eufemisztikus torzítás magyarázza (vö. lentebb), de nem zárható ki a megfelelő francia *foutre* és olasz *fottere* tabuszavak hatása sem.

Chaucernél a *swive* a sztenderd ige 'megdug' jelentésben. Az ispán meséjében például (*Canterbury Tales* A 4179) ezt mondja az egyik diák: *yon wenche wil I swyve* 'azt a lányt megdugom' (Kormos István ford. „a lánnyal hálok”). Ez a szó a nemi aktus egyenes és nyers megnevezése, de ahhoz, hogy „obszcén igé”-nek nevezhessük, teljesülnie kellene annak a feltételnek, hogy társadalmilag tiltott legyen a használata, azaz hogy ennek a szónak a kimondása — valamely másik helyett — megsértse a társadalom nyelvi normáját. Annyi bizonyos, hogy a középanyol és korai újangol *swive* eufemisztikus helyettesítéssel jött létre (< óangol *swīfan* 'forgolódik, kószál', vö. német *schweifen*), azaz helyébe lépett egy másik igének, akárcsak vélhetően ez történhetett a magyar *baszik* esetében, amely a török *bas-* 'nyom; közösül' ige átvétele (vö. *boszorkány*). Azonban a kontamináció megtörténte, a tabuszóként való használat csak akkor igazolható, ha az „obszcén szó” helyettesítésére vagy eufemisztikus torzítására léteznek nyelvi adatok, vagy ha egykorú források a szót magát explicit módon trágárnak minősítik. A vizsgált esetben viszont csak annyi biztos, hogy a talán egy ideig a *swive* eufemizmusaként használt *fuck* a 16. század végére már nem számít eufemisztikus helyettesítő kifejezésnek.²³ Az első nagyformátumú angol pornográfus, John Wilmot, Rochester második earlje (1647–1680) a *Sodom: or, the Quintessence of Debauchery* (Szodoma, avagy a kicsapongás veleje, 1684) c. darabjának beszélő neveiben mintegy listázza a kor legfontosabb szexuális tabusza-

²¹ Ez a jelentés fordul elő a *Sir Gawayne and the Green Knight* (1340) 2274. sorában. A lovag Gawain szemére veti, hogy ő bezzeg „vissza se hökölt, el se húzódott” (*Nawþer fyked I ne flaze*) a pallos elől.

²² Etimológiailag ide tartozik a modern angolban is élő *swift* 'füрге' és a *swivel* 'forgótengely' szó.

²³ FLORIO szótárában (1598) a *fottere* megfelelői: *to iape, to sard, to fucke, to swiue, to occupy*.

vait: *Bolloxinion király* (vö. *bollocks* 'heregolyó')²⁴, *Cuntigratia királynő* (~ *cunt*), *Swivia hercegnő* (vö. *swive* ~ *Sylvia*), *Fuckadilla nyoszolyóleány* (vö. *fuck*) stb. Shakespeare szójátékaiban a *fuck* mindig más szavak mögé rejtve fordul elő, pl. *focative case* (vö. vocativusi eset, *Windsori víg nők* 4.1.42) és *firk* (*V. Henrik* 4.4.27). A *firk* ezután gyakran kódolja a már egyértelműen obszcén *fuck* szót a színpad nyelvében.²⁵

Az erotikus szókészlet változása, kicserélődése igen gyors. A 16-17. század angol szexuális szókincsében például csak a közösülést jelentő igék száma több százra tehető²⁶, amelyből talán két tucatnyi gyakorisága viszonylag nagy, ezek zöme azonban a mai angolban már nem él, pl. *foin*, *niggle*, *wap*. A korszak testi-ségre vonatkozó szókészletének átfogó és filológiailag is megbízható feldolgozása GORDON WILLIAMS 1616 oldalas szótára (WILLIAMS 1994), illetve az ennek alapján szerkesztett glosszárium (WILLIAMS 1997). Különösen hasznos még HENKE (1979, 1988) és természetesen ma is nélkülözhetetlen munka PARTRIDGE (1968).

5. Favete linguis: a nyelvi tabu működése és az eufemizmus

Valószínűleg minden időben és társadalomban vannak olyan témák, amelyek kényesek, ezért tapintattal kezelendők. Nem csupán a szexualitás, a testvadások, a testi és szellemi fogyatékoság, a függőség, a betegség és halál ilyen, hanem például a hatalom és annak legitimitása, a törvények vagy szokások áthágása, illetve az etnikai-kulturális identitás értelmében vett másság. Az érzékeny témákról óvatosan megválogatott szavakkal beszélünk, ha egyszer beszélni kell róluk. Érdekes tény, hogy a szerencsés (vagy kedvező előjelű) szavak használatán túl az eufemizmusnak két másik jelentése is létezett a régi görögben: az *euphêmia* (*euphêmismos*) főnév és az *euphêmeô* ige utalhatott (diadalmas, helyeslő stb.) kiáltásra, illetve az áhítatos csöndre (Homérosz *Il.* 1: 22, 1: 376, illetve 9.171), vö. BENVENISTE (1949). A latinban is a *favete linguis* kifejezés (vö. pl. Horatius *Carminum Lib.* III.1.) egyszerűen azt jelenti, hogy 'hallgassatok'. Mindazonáltal amióta csak az *euphemism* 'eufemizmus' szó megjelent az angol nyelvben, mindig úgy értelmezték, mint „megszépítő kifejezésmódot” (a szó 1656-ban THOMAS BLOUNT szótárában fordult elő először, bár itt a definíció-

²⁴ Vö. még *balls*, *nuts*, *marbles*, *rocks*, *stones*, *goolies*. AELFRIC 11. sz. eleji glosszáriumában a *testiculi* megfelelője 'beallucas' még nem tabuszó. A *ballocks* (*bollocks*) a *ball* kicsinyítő képzős alakja (vö. *hill* 'domb'/*hillock* 'dombocska'), amint a latin *testiculus* a *testis* 'tanú' ugyanilyen formája.

²⁵ Erre két példa: Dekker *Shoemakers Holiday* 4.1.25 (1599) és Jonson *Alchemist* 3.3.69 (1610).

²⁶ GIRAUD szótára alapján a francia nyelvben is hasonló a helyzet (GIRAUD 1978).

ja: *a good or favourable interpretation of a bad word*). Ma is hajlunk arra, hogy valamiféle dichotómiát képzeljünk el: egyrészt van a tulajdonképpeni név, a primér, bár nyers kifejezés (német *Hehlwort*), amely problematikus, másrészt pedig van a burkolt, helyettesítő kifejezés (n. *Ersatzwort*, *verhüllendes Wort*), amelynek a funkciója a megszépítés (n. *Beschönigung*).

Tekintsünk egy konkrét példát. A 'lop' igének számos megfelelője él az angolban: a leggyakoribb közülük a *steal*, ezért talán lehet elsődleges választásnak, vagyis a l a p v á l t o z a t n a k nevezni, de sokféle és kontextuálisan erősen beágyazott, sajátos ige létezik, amelyek közt a választás két oldalról motivált. A szóválasztás egyrészt attól függ, hogy ki, milyen helyzetben, hogyan, mekkora értékű tárgyat tulajdonít el, másrészt attól, hogy milyen típusú beszédhelyzetben utalnak a lopásra, ki a beszélő és ki a hallgató, vö. pl. *crib*, *dip*, *filch*, *heist*, *hoist*, *pilfer*, *rip off*, *swipe*. A lopást jelentő igékre (és a vele kapcsolatos egyéb szavakra) átmegegy az a negatív értékítélet (stigma) és kellemetlen asszociáció, amely a lopás fogalmához társul. Általában minden hangalak, azaz j e l ö l ő , átveszi annak a negatív (stigmatizált) j e l ö l t n e k , azaz cselekvésnek, helyzetnek vagy jeltárgynak (denotátumnak) a negatív asszociációit, amellyel rendszeresen összekapcsolódik. Tehát egy szó hangalakjával asszociálódik egy tartalom (negatív képzet), amihez annak semmi köze nincs. Olyan ez, mint egy pár gondosan párhuzamosított cipő a nyitott emeleti ablak előtt egy japán filmben: a cipőnek nincs köze az öngyilkosság aktusához, mégis a tragikumot hordozó tárgy lesz belőle. A szavak tehát kontaminálódnak, azaz telítődnek a denotátumhoz fűződő „tisztátalan” képzetekkel, illetve tabuszavakká válnak. A beszédhelyzet feletti uralom megtartására, a kellemetlen asszociációk gyengítésére a beszélők lényegében három módszert szoktak alkalmazni: az alábbiakban ezeket mutatom be.

Az első módszer megnevezésére a d e k o n t e x t u a l i z á c i ó terminus javasolható. Például a 'lop' ige angol megfelelői között a *misappropriate* szó alapértelmezett beszédhelyzetében az alany valamely rábízott pénzt vagy értéket (tipikusan közpénzt) tulajdonít el. Ha viszont a szó kiszakad a primér (tulajdonképpeni) kontextusából és a hétköznapi szférában használják (pl. amikor egy kutya ellopja a gazdája cipőjét, vagy amikor egy gyerek belenyúl a apja pénztárcájába stb.), akkor ezt a használatot a nyelv beszélői a tipikus, alapértelmezett kontextushoz (az úzushoz) viszonyítva értik majd meg, a kontextusváltást pedig eufemisztikusnak és esetleg humorosnak fogják ítélni. Más példa: a hétköznapi nyelv kontextusaiban 'megrészegült, megmámorosodott' értelemben előforduló *intoxicated* a formális regiszterben a *drunk* 'részeg' értelemben használatos. Mivel a beszélők általában nem ismerik a nyelvük történetét, ezért inkább kontextusváltásként érzékelik ezt a hivatalos, értékelő és emocionális attitűdtől mentes használatot, mint a jelentés etimologikus általánosulásaként — ALKOHOL > MÉREG (TOXIN). Kétségtelen persze, hogy a *The driver was intoxicated* ~ *The driver was under the influence* 'A vezetője ittas volt ~ [alkoholos, esetleg kábi-

tószeres] befolyásoltság alatt állt' általánosulásként is megérthető (az eufemizmus és az általánosítás kapcsolatára azonnal visszatérünk). Tehát a dekontextualizáció egyik típusában egy szót a primér kontextusából kiszakítva egy másik kontextusba ültetünk át. A nyelvekben azonban a legtöbb jelentésmezőben vannak ritka, konvencionális beágyazottsággal alig rendelkező lexikai változatok, amelyek — gyökértelen lévén — nem idéznek fel határozott és sajátos kontextusokat, illetve nem tartalmaznak értékelő és emocionális mozzanatot. Ilyen például a „színtelen és szagtalan” *perspiration*, vagyis az angol *sweat* 'izzadság' szónak az a formális regiszterváltozata, amelyhez nem rendelhető semmilyen határozott kontextus (amely például markánsan szembeállítaná a *sweat* szóval). Hasonló okból használatos a kicsit talán nyers *poor* 'szegény' melléknév helyett a *disadvantaged*, *underprivileged*, *deprived*, *destitute*, *impoverished* stb. Ha pedig valamely jelentésmezőben hiányzik a kontextuálisan semleges, asszociatív tartományában pedig többé-kevésbé üres regiszterváltozat, akkor még mindig fennáll a kölcsönzés lehetősége, mert az idegen szavak kontextuális beágyazottsága minden nyelvben minimális. Például az angol korpuszban a francia *fait accompli* 'befejezett tény' gyakorisága töredéke a vele teljesen azonos angol szerkezetnek (*accomplished fact*), és a francia *fait accompli* valamennyi előfordulási kontextusa eufemisztikus. Még egy példa: a *doorman* 'kapus, portás' szó helyébe már régen a jóval elegánsabb latin szó, a *janitor* avanszált (vö. *St. Peter, the janitor of heaven* 'Szent Péter a mennyek kapusa'). A *janitor* eredetileg nem foglalta magába a gondnok munkakörét, amelyet a brit angolban még a közelmúltban is főként a *caretaker* szóval fejeztek ki. Ma viszont már tiszteletlenül hangzik az, amit minden további nélkül használtunk az 1970-es években: a *caretaker* és a *janitor* 'gondnok és általában portás' helyébe egy újabb latin szó lépett a *custodian*, amely egykor főként olyan személyekre utalt, akik a nemzeti kincseket, a kulturális örökséget és az erkölcsi értékeket őrizték meg az utókor számára.

A kontextuális és asszociatív kapcsolataikban kevéssé kötött, olykor még alapvető jelentésük tekintetében is élelten (*vague*) idegen szavak azért funkcionálhatnak tökéletesen a nyelvben, mert a szavak és a kontextusok között *k e t - t ő s m o z g á s*, azaz kétirányú mozgás van: a szavak jelentéseket visznek be a kontextusba, ugyanakkor a kontextusok jelentéssel töltik fel még azokat a szavakat és kifejezéseket is, amelyeket korábban senki sem használt (vö. pl. az írói vagy fordítói újításokat, illetve kitalált szavakat). Ugyanennek mozgásnak a révén válnak működőképpé az eufemisztikus újítás megjelenési formái: az általánosítás, a metafora és a körülírás. Az *e u f e m i s z t i k u s á l t a l á n o s í t á s* ismert példája az angolban az *execute* 'kivitelez, végrehajt' igéből képzett *execution* 'kivégzés' és *executioner* 'ítéletvégrehajtó', amelyek a 15. század óta használatosak ilyen értelemben, bár természetesen ma is érthető szó a *hangman* (*headsman*) 'hóhér'. Ugyanígy a régi görögben a *démios* (~ *démósios*) 'ítélet-

végrehajtó' eufemizmus, amelynek tulajdonképpeni jelentése „néphez tartozó”: ez a szó a régi *andrankhos* 'hóhér' (tkp. „emberfojtogató”) helyébe lépett. Az eufemisztikus metafora és körülírás hagyományai is az antikvitásig vezethetők vissza.²⁷ Az angolban a szexuális játék eszközeit áruló üzletekre eufemisztikusan a *toystores for grown-ups (adults)* 'a felnőttek játék-boltjai' névvel szoktak utalni.²⁸ MCGLONE–BECK–PFIESTER (2006) vizsgálta a végéhasználattal, a halállal és néhány egyéb köznapi témával kapcsolatos hagyományos metaforikus (körülíró) eufemizmusok érthetőségét, illetve az ezekkel szembeni társadalmi attitűdöket, pl. *powder one's nose* 'bepúderozni az orrát', *spend a penny* 'elkölteni egy pennyt', *heed nature's call* 'figyelni a természet hívó szavára', *use the bathroom* 'használni a fürdőszobát' stb. A tanulmányból megtudhatjuk többek közt azt, hogy a beszélők jórészt holt (konvencionális) metaforákat alkalmaznak, amelyek némelyike a 15. század óta létezik az angolban, de működnek (igaz, olykor zökkenőkkel) az innovatív, illetve a csak kevésbé konvencionális metaforák is.

Az eufemizmusok egy részében a beszédhelyzetben konvencionálisan elvárt kategória helyett a beszélő egy általánosabbat (pontatlanabbat) alkalmaz — ilyen módon gyengítve a hangalak és a denotátum közti asszociatív kapcsolatot. Az ilyen nyelvjátékban rejlő veszély nyilvánvaló: az asszociatív kapcsolat gyengítése nem mehet túl egy bizonyos határon, ugyanis a hallgatónak (olvasónak) képesnek kell maradnia a tulajdonképpeni jelentés helyreállítására a helyzeti kontextus alapján. A jelenség neve *á t h i d a l á s* (angol *bridging*). Az általánosabb kategóriával való helyettesítés nyelvjátéka nem csupán az eufemizmus esetében szokásos, pl. *I am going to walk the beast / Megsétáltatom a vadállatot* (a *dog / kutyát* helyett). Eufemisztikus jelentés-általánosulásként lépett például a kellemetlen asszociációkat keltő *coffin* 'koporsó' helyébe az amerikai angolban a *casket* 'ládika' szó. Az általánosító eufemizmusok esetében néha többféle értelmezés is lehetséges, pl. az *intercourse* 'érintkezés, kapcsolat', illetve 'nemi érintkezés, közösülés' értelemben kétértelmű (pl. *No intercourse occurred between them after this event* 'Az eset után nem volt közöttük érintkezés'). A hasonló kétértelműség példája még a *deaf* helyébe lépő *hearing impaired* 'siket' vagy esetleg 'halláskárosult'.²⁹ Ugyancsak hasonlóan finomkodó és homályos a *blind* szót helyettesítő *visually impaired* 'vak' vagy esetleg 'csökkentlátó'. Az

²⁷ A görögben pl. a rendbontó elemek gyarmatokra való deportálásának eufemisztikus megnevezése *apoikia*, azaz „gyarmatosítás” (Platón *Törvények* 736a). Cicero említi például, hogy „vendég”-nek (*hostis*) hívják azt, akit egykor rendszeren „ellenség”-nek (*perduellis*) neveztek, azaz enyhe kifejezéssel enyhítve a tény nyersességét, mivel — teszi hozzá — a *hostis* őseink számára azt jelentette, amit mi *peregrinus*-nak ['idegen'] hívunk. (De Officiis I.12.)

²⁸ Más nyelvekben is ugyanez a metafora fordul elő, így pl. a japánban is (*otona no omocha*).

²⁹ Az angol a *deaf* szemben a magyar *siket* szóval nem problematikus: a jelnyelvi kultúrába integrálódott siketire vonatkoztatva a szót olykor nagybetűvel írják (*Deaf*).

angolban a *gravedigger* 'sírásó' → *cemetery operative* 'temetői alkalmazott' esetében sem világos, hogy pusztán eufemisztikus általánosító helyettesítés történt-e, vagy valóban tágabb munkakörre utal a szó. Kétségtelen viszont, hogy a *gravedigger* más, mint az *undertaker* 'temetkezési vállalkozó'. Az utóbbi szó az *undertake* 'vállalkozni' ige alapján létrejött eufemizmus, amely már régen átadta a helyét a *funeral director* és a *mortician* (*mortuary technician*) szavaknak.³⁰ Hasonlóképpen a *garbage man* (*garbage collector*) 'szemetes' helyettesítése a *garbologist*, *sanitation worker* vagy *sanitation man* 'higiéniai munkás, hulladékgyűjtő' szóval eufemizmus, de olykor a *sanitation engineer* vagy *sanitary engineer* munkaköre más.³¹ A magyarban is előfordul, hogy egy konvencionális kifejezés (pl. az újságnyelvi *tragikus hirtelenséggel elhunyt* 'öngyilkos lett') általános értelemben is előfordul — 'váratlanul meghalt'.

A kontextuális értelmezés mindig felülírja a szó szerinti. Gondoljunk például arra, hogy nem okoz megértési problémát az eufemisztikus *antifrázis* értelmezése, amely éppen az ellentéte a szó szerinti jelentésnek, pl. *every blessed day* 'minden áldott nap' (*blessed* → *damn* 'rohadt') vagy *Nice story, isn't it?* 'Szép kis történet, mi?' (*nice* → *terrible* 'rettenetes').

背中や腕などに入れ墨のある
方のご入館は固くお断わり致し
ます。

また、泥酔された方や他の
お客様の迷惑をかける方のご入
館もお断わり致します。

A betű szerinti és a konvencionális (eufemisztikus) értelmezés különbségének pompás példája az itt látható felirat. A japán uszodákban a bejáratnál egy tábla található, amely arra figyelmeztet, hogy „tetovált személyek” tartózkodjanak

³⁰ Ennek a szakmának némely képviselője újabban a *grief therapist* 'fájdalomterapeuta' elnevezést használja, mivel úgymond sürgősségi lelki tanácsadást is végez.

³¹ Az *engineer* szó nem a 'mérnök', hanem az 'irányító, szervező' jelentésben szerepel, akár csak az *officer* 'hivatalnok, biztos, intéző', vö. a 'patkány- és feregirtó' helyett, a *vermin control officer* 'feregellenőrző', *rodent officer* 'rágcsálóellenőrző' és az *extermination engineer* 'irtásszervező'.

az uszoda látogatásától — ezt jelenti a mellékelt ábrán látható tábla első mondata. Persze azt az uszodát is, amelynek bejáratánál a képen lévő tábla van, minden további nélkül látogathatják tetovált személyek (pl. a helyi tűzoltóság tagjai és a város könnyűvérű leányai), viszont az igazi „tetovált személyek” semmiképp sem kívánatosak: a kifejezés jelentése idézőjeles értelemben ugyanis ’yakuza’ (tehát valamelyik japán maffia, azaz szervezett bűnözői szindikátus tagja).

A beszédhelyzet adott kellemetlen asszociációk gyengítésének eddigi példái a dekontextualizáció kategóriájába tartoztak: a beszélők azonban néha nem helyettesítik a tabu alá eső „kényes” kifejezést, de nem is mondják ki: burkolt formában utalnak rá. Ezt a megoldást *k ó d o l á s n a k* lehetne nevezni. A kód általában konvencionális és közismert, vö. pl. magyar *kurva* → *kuruc*. A kódolás tipikus eljárása a hangalak torzítása, pl. az angol a *damn* ’rohadt, átkozott’ szót a *darn* kódolja. Szintén közismert konvenció az, hogy a *fuck* ’baszik’ szó helyettesítésére főként a *freak* szolgál (bár pl. Norman Mailer 1948-as *Meztelenek és holtak* c. regényében az obskurus *fug* szót használta), vö. még *shit* ’szar’ → *shoot, bloody* ’,rohadt...’, átkozott’ → *blooming, God* ’Isten’ → *gosh, hell* ’pokol’ → *heck, Jesus* → *gee*. A káromkodások finomkodó variánsai (*minced oaths*) a magyarban és a franciában is jól ismertek.³² Az angol nyelv álkáromkodásait az Erzsébet-kor utáni puritán represszióval szokták összefüggésbe hozni, a színpad nyelvében pedig konkrétan a színészek káromkodásait megzabolázó törvénnyel (*Act to Restraine Abuses of Players*, 1606). Tény viszont az, hogy az ilyen formák már a 16. században megjelennek (pl. a ’*zounds* ← *God’s wounds* ’Isten sebe’) — nem is beszélve arról, hogy a tíz font törvényi büntetés csak Isten vagy Jézus nevének illetlen színpadi használatára vonatkozott, a kinyomtatott szindarabokra nem, a káromkodást és illetlen beszédet általában szankcionáló törvény pedig csak 1623-ban született Angliában (vö. GAZZARD 2010). Itt említendő meg az angol rímelő szleng (*rhyming slang*) nevű nyelvjáték, amelynek a kódja annyira konvencionális és közismert, hogy a beszélők a szleng csonka alakjaiban általában nem a rímszót, hanem a kiegészítőt vagy rövidítést használják, pl. a *cunt* ’pina, seggfej’ kódolt teljes alakja *Berkeley hunt* ’Berkeley vadászat’ (rímszó: *hunt*), de a csonka alak a *berk(eley)* ’pina, seggfej’. Kivételek vannak, pl. a *pier* ’homokos’ csonka alak a rímszón alapul (< *Brighton pier*, a *pier* eredetileg ’móló’).

³² Pl. *Az istenit!* → *Az istállóját!*, *Az isten faszát!* → *Az istenfúját!*, *Bassza meg!* → *Basszus!*, vö. még pl. *Úgy otthagya, mint eb a Szaharát!*; *Mi a szösz akar ez már megint?* Francia: *Morbleu!* (*mort de Dieu* ’Isten halála’) ’Az árgyelusát!’ vagy *Scogneugneu!* (*sacré nom de Dieu* ’Isten szent neve’) ’Teringettét!’ stb.

KÓDOLANDÓ SZÓ	TELJES ALAK	CSONKA ALAK
<i>balls</i> 'heregolyók'	<i>cobbler's awls</i> <i>orchestra stalls</i>	<i>cobblers</i> 'heregolyók' (tkp. 'vargák') <i>orchestras</i> 'heregolyók' (tkp. 'zenekarok')
<i>cock</i> 'fasz'	<i>almond rock</i>	<i>almond</i> 'fasz' (tkp. 'mandula')
<i>cunt</i> 'pina, seggfej'	<i>Berkeley hunt</i> <i>grumble and grunt</i>	<i>berk(ley)</i> 'pina, seggfej' (-) <i>grumble</i> 'pina' (tkp. 'morog, mormol')
<i>fuck</i> 'baszik'	<i>cattle truck</i>	<i>cattle</i> 'baszik' (tkp. 'szarvasmarha')
<i>shit</i> 'szar'	<i>Tom tit</i>	<i>tom</i> 'szar' (tkp. a <i>Thomas</i> keresztnév rövid alakja)
<i>Jew</i> 'zsidó'	<i>five to two</i>	<i>five</i> 'zsidó' (tkp. 'öt')
<i>coon</i> 'néger'	<i>egg and spoon</i>	?

LEFKOWITZ (1989) egy némiképp hasonló francia nyelvjátékot (*verlan*) ír le, amelyből kiszakadva a közszlengbe került át néhány kódolt szó, pl. a *teube* (~ *-i*) < *bite* 'fasz'.

A kényes témák verbális kezelésének harmadik lehetséges módja az, hogy a helyzet feletti uralmat a beszélő éppen azzal tartja meg, hogy gúnyos, nyers és profán kifejezésekkel növeli a kontextusban adott feszültséget. Ennek az eljárásnak a neve *d i s z f e m i z m u s*. A dolog megértését segíti, ha felidézzük, hogy sok kultúrában létezik közösségileg szervezett obszcén szertartás, illetve rituális jelentősége van bizonyos vallási tabuk alkalmi megszegésének.³³ Az angolban ugyan a *dysphemism* szó már a 19. században előfordul, a fogalom története azonban ALBERT J. CARNOY (1878–1961) sokat idézett definíciójával kezdődik. A szerző pszichológus, nyelvész, vallástörténész és politikus is volt egy személyben, aki a diszfemizmust kíméletlen, brutális és gúnyos nyelvi formaként határozza meg, amely egyszerre reakció a pedantéria, a merevség és az ön-hittség ellen, de egyben a nyelv nemessége és méltósága ellen is (CARNOY 1927: 351).³⁴

Például — amint erről már fentebb esett szó — a görögök a „néphez tartozó” jelentésű eufemizmussal nevezték meg a hóhért, a rómaiak viszont a *carnifex* terminust használták, amely épphogy nem „megszépítő” kifejezés. A latin szó a görög *kreourgos* 'hentes' (tkp. „húsvagdoló”) tükörfordítása. Angolul *halál*, azaz a „végső epizód” (*terminal episode*) eufemizmusai külön tanulmányt igényelnének, vö. POUND (1936), ANDERS (1995) stb. Ilyenek például a *dying* 'haldoklás' → *fading quickly* '[az életerő] gyors fakulás[a]', *die* 'meghal' → *pass away* vagy *expire* 'elmúlik', *depart* 'eltávozik'. Ugyanakkor a diszfemizmusok

³³ Itt említhetőek meg még a világ rendjét a feje tetejére állító karneváli ünnepek, a római saturnalia és lupercalia, a középkori bolondok ünnepe (*festum stultorum*), amely a gúnyt üzött a kereszténységből, de az egyházi személyek eltűrték, sőt részt is vettek benne.

³⁴ *Le dysphémisme est (...) impitoyable, brutal, moqueur. Il est une réaction contre le pédantisme, la raideur et la prétention, mais aussi contre la noblesse et la dignité dans le langage.*

száma sem kevés, ide sorolhatók például a következők: *bite the dust*, *croak*, *kick the bucket*, *push up the daisies*, *go west* stb., vö. magyar *beadja a kulcsot*, *fel-dobja a talpát*, *elpatkol* stb. Meg kell azonban jegyezni, hogy a *diszfemizmus* terminus ilyen tág definíciója sok kutató számára nem elfogadható. A halottra is két aspektusból lehet utalni, egyrészt van *the deceased* 'az elhunyt', *the loved one* 'szeretett eltávozottunk', *the dearly departed* 'a drága megboldogult', másrészt viszont vannak profán helyettesítések, pl. *worm food* 'a kukacok eledele' vagy a *dead meat* 'döghús'.

6. Taposómalom, politikai korrektség és modorosság

A szavak kontaminálódnak, azaz telítődnek a denotátumhoz fűződő „tisztátalan” képzetekkel: stigmatizált, kerülendő szóvá, tabuszóvá válnak. A tabuszó helyébe újabb lép, de rövidesen ez is telítődik, ezért újabb helyettesítő kifejezésre van szükség, majd később egy még újabbra. Ennek a jelenségnek a hagyományos neve a történeti jelentésében *eufemisztikus adekváció*, amelynek lényegét (WUNDT, NYROP, STÖCKLEIN, SCHREUDER és mások alapján) kiválóan foglalta össze GUSTAF STERN (1936: 400–402). WILLARD VAN ORMAN QUINE filozófiai szótárában röviden tárgyalja a kérdést (QUINE 1987: 53–54), majd STEVEN PINKER publikációi 1994-től a tudomány iránt érdeklődő értelmiségi közönség számára is ismertté teszik a jelenséget, melynek PINKER az *eufemizmus taposómalma* (*euphemism treadmill*) nevet adja, vö. még PINKER (2002: 211). A nyelvi attitűdváltozás „taposómalmanak” működéséről egyébként már George Orwellnél is olvashatunk (Orwell 1933).³⁵

A jelenséget jól mutatja a testi és szellemi fogyatékoság megnevezéseinek a cserélődése. A *crippled* 'nyomorék' szót már régóta nem szokás az emberek testi fogyatékoságára vonatkoztatva használni (nem is beszélve a olyan szavakról, mint *lame* 'nyomorék, béna'). A szó helyébe előbb a *handicapped* 'fogyatékos' lépett: még az 1980-as években is ez volt a megfelelő szó. Amikor viszont a *handicapped* primér kifejezéssé vált, vagyis már a nem jelezte azt, hogy a beszélőnek a testi fogyatékosághoz való viszonya kellőképp tapintatos és tisztelettudó, a *handicapped* sokak számára már nyersen hangzott. Ekkor a *disabled* (kb. „képeségvesztett”) lépett a helyébe, illetve egyes nyelvhasználók körében a sokak által modorosnak és affektálnak tartott *differently-abled* 'megváltozott/másféle képességű' és a *physically challenged* kifejezés terjedt el. A *physically challenged* (kb. „fizikai/testi kihívásnak kitett”) mintájára számos modoros eufemizmust hoztak létre, pl. a *mentally challenged* 'gyengeelméjű' és a *visually*

³⁵ Az interneten: http://www.george-orwell.org/Down_and_Out_in_Paris_and_London/index.html.

challenged 'vak' kifejezést.³⁶ Ezek nyomán a gyakori (fél)hivatalos terminuscserék által kissé felingerelt anyanyelvi beszélők olyan eufemizmus-paródiákat alkottak meg, mint pl. *vertically challenged* 'alacsony', illetve *horizontally challenged* 'pocakos'. A testi fogyatékos emberre utaló angol melléknevek cserélődéséről elmondottakat a következő ábrával lehet szemléltetni:

lame → *crippled* → *handicapped* → *disabled* (→ *differently-abled*) [children]
→ [children] *with special needs*

A szellemi fogyatékosra vonatkozó lexika változása hasonló képet mutat. Egykor a szellemi fogyatékosok általános megnevezése az *idiot* volt — ezt a szó maga is eufemizmus, hiszen a görögben és a latinban még 'laikus, amatőr, kontár; magának való ember' jelentésben használták. Az orvosi nyelvben az 1920-as évekig 'szellemileg visszamaradott, oligofrén' jelentésben élt a *retarded* szó, de 1927 után a *retarded* az 'enyhén szellemi fogyatékos' értelemre korlátozódott, a további fokozatok: *moron* (IQ 70-51, vö. *debility*, azaz német *Debilität* stb.), *imbecile* (IQ 50-26), *idiot* (IQ 25 alatt). A beszélt nyelvben viszont ezek és mások, pl. *feeble-minded* 'gyengeelméjű' és *cretin* 'kretén' szitokszóként is éltek. Miután a *moron* szitokszóként való használata mindmáig különösen elterjedt, ez visszahatott a terminológiára, azaz a *retarded* manapság általában utalhat enyhe (de különböző fokú!) szellemi fogyatékosra IQ 50 felett. A beszélt nyelvben ezeket a *mentally handicapped* 'szellemi fogyatékos' és a *mentally impaired* 'szellemileg sérült' váltotta fel, majd az utóbbi időben az *intellectually disabled* és az *intellectually (mentally) challenged*. Ezt a változást jelzi, hogy az *American Association on Mental Retardation* neve 2006-ban megváltozott: *American Association on Intellectual and Developmental Disabilities*. A modoros és obskurus eufemizmusok gyártói itt sem tétlenkedtek: megjelent a mindennapi nyelvben is a *special child* és a *minimally exceptional child* kifejezés, illetve a *learning disabled* és *developmentally disabled* (amely szavak eleve mást jelentenek).

Az esetek nagy részében a kifogásolt kifejezések konnotációjának a megromlását, a nyelvi attitűd megváltozását nem magyarázza az etimológia stb. Például az *Oriental art* 'keleti művészet' nem problematikus kifejezés, viszont ha személyekről van szó, az *Oriental lady* részben elavult, részben pedig sokak számára kellemetlenül hangzik, ezért az *Asian woman* a szerencsés kifejezés. A *Latino* megnevezés nem inherensen jobb vagy (mint egyesek állítják) „pontosabb”, mint a *Hispanic*, mert az utóbbi „etimológiailag” megfelelő kifejezés lehetne a spanyol nyelvű amerikaiak jelölésére is. Pusztán a használók és a használati kontextusok alapján vélelmezett attitűdök átalakulása magyarázza azt is, hogy San

³⁶ A ...*challenged* talán a magyar „...kihívás(ok)nak kitett” kifejezésnek feleltethető meg.

Diego és Boston városi tanácsa néhány éve hivatalosan megengedhetetlennek minősítette az állítólag sértő (derogatory) *minority* 'kisebbség' szó használatát.

Az esetek másik részében viszont a hagyományos megnevezés eleve értelmelési problémát, pontatlanságot, illetve érzéketlenséget rejtett magában, legfeljebb ez a tény beszélőkben nem tudatosult azonnal. Például az angolban, a franciában, a magyarban vagy akár a japánban manapság már nem szokás „fejletlen országok”-ról beszélni (*undeveloped ~ underdeveloped countries, les pays sous-développés, mikaihatsukoku*), mivel a beszélők egy idő után érzékelték a kifejezés lekezelő jellegét, ezért egy tapintatosabb megnevezést választottak (*developing countries, les pays en voie de développement, fejlődő országok, hattentojōkoku vagy kaihatsutojōkoku*). Egyes esetekben előfordul az is, hogy a megnevezéssel jelölt, tehát az érintett személyek képviselői kifejezik azt a kívánságukat, hogy az addig használt megnevezés helyett egy másikkal utaljanak rájuk. Ilyesmi történt a *Saami* (*Sámi*) népnév esetében, de a *Romanian* megnevezés is így kezdett elterjedni a 19. század közepén. Bár a szakirodalomban vélelmeznek ilyesmit, az angolban *Gypsy* és az *Eskimo* népneveket nem lehet sértőnek és diszkriminatívnek bélyegezni. Az alternatív *Roma* név használatával kapcsolatban nincs belső konszenzus, az *Innuít* pedig nem átfogó megnevezés. Mivel a diszkriminatív jellegnek semmi köze az etimológiához, vagy ahhoz, hogy valamely elnevezés a csoport belső elnevezése-e, az *Eskimo* állítólagos, sértő algonkin etimológiájának ('nyershúsevő') nincs jelentősége (a szónak ez az eredeztetése egyébként tévesnek bizonyult).

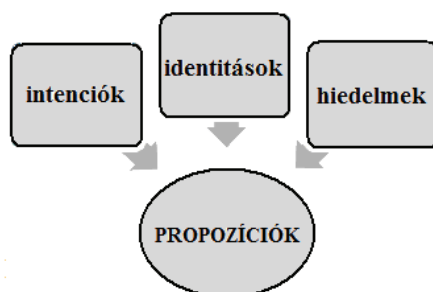
Belátható, hogy az egyetlen mérce az érintettek konszenzusa: például nem a helyes nyelvhasználat önjelölt bajnokainak a dolga eldönteni azt, hogy a nyelvben a sértő *nyomorék*, illetve az igen rossz hangzású *rokkant* szó helyett milyen terminusról használandó — *mozgássérült, mozgáskárosult, mozgáskorlátozott, testi fogyatékos, fogyatékkal élő* —, hanem sokkal inkább maguknak az érintetteknek. Az angolban az 1990-es évektől több kontaminált és sértő megnevezést visszavettek az érintett csoportok. A *v i s s z a v é t e l* (angolul *reappropriation*) olyan nyelvi és kulturális folyamat, amelynek során a stigmatizált nevét az érintett csoport felvállalja, használni kezdi és másoktól is elvárja a használatát. Ezek egyike a *queer*, amely hosszú ideig a homoszexuálisok gúnyos és sértő megnevezése volt, az utóbbi két évtized során viszont egyre inkább a nem heteroszexuális identitások gyűjtőfogalmává lett.

Magyarországon újabban értelmiségi divattá vált a *politikai helyesség* (PC, pízsi) kényszeréről, „liberális cenzúra”-ról, „intézményesült nyelvi inkvizíció”-ról, illetve „a multikulturalizmus fenyegetése”-ről panaszkodni. Ezzel a fajta diskurzussal az életkori, nemi, etnikai, fogyatéki, foglalkozási stb. diszkriminációt magas szinten megvalósító magyar társadalom esetében nehéz mit kezdenünk, különösen akkor, ha ezt a verbális rutint például az amerikai állapotok ismeretében próbáljuk elemezni, ahol a politikai helyesség valóban

számít, meglehetősen társadalmi konszenzus áll mögötte, és az inkorrekt személyre valódi retorzió vár (pl. akár állásvesztés). A „szólásszabadság” jegyében a PC ellen kirohanásokat intéző honi zornalisztáink a nyugat-európai és a veresnyakú amerikai konzervatívok kliséit veszik át — általában anélkül, hogy megértenék, mit is jelent a gyakorlatban az esélyegyenlőségnek, az alternatív kulturális hagyományoknak, illetve a másik ember érzékenységének a figyelmen kívül hagyása. Ugyanakkor viszont a PC nyelvi cenzúrájáról való sirámok egy része jogos: a természetes emberi igazságérzetből eredő mozgalom áldozatul esett a purista dilettantizmusnak és a természetes emberi ostobaságnak.

7. Epilógus helyett: elegyes elméleti morfondírozások

A beszélő és a hallgató nyelvjátékainak része a megnyilatkozások *propozíciója* (jelesül igaz vagy hamis információtartalma) mellett az, hogy a beszélők maguknak és egymásnak bizonyos *kommunikatív szándékot*, *identitást*, illetve *hiedelem*-, *előfeltevés*- és *meggyőződés-rendszer*t tulajdonítanak, amely három tényező paraméterei a diskurzus során dinamikusan változhatnak. Ezek az összetevői annak a kommunikációs sémának vagy „modell”-nek, amelyhez képest az összes attitudinális és stilisztikai kategória (tabu, obszcenitás, eufemizmus, regiszter stb.) értelmezhető.

Ez az ábra csupán azt a mindnyájunk által ismert, egyszerű tényt jeleníti meg, hogy az értelmezések és attitűdök nem közvetlenül a kijelentések propozíció tartalmából vezethetők le, hanem ezek mindig és mindenütt a beszélői-hallgatói identitásokhoz, vélekedésekhez és kommunikatív szándékokhoz képest, illetve azokon keresztül nyerik el a jelentésüket: ki mondja kinek és milyen kontextusban azt, amit éppen mond. Ha egyszer ezt a hétköznapi nyelvhasználat gyakorlatában már evidenciának tartjuk, akkor a nyelvet kutató szakemberként is tudomásul kell vennünk, hogy az alapértelmezett jelentés sem kontextusfüggetlen.

Adott esetben — a vélhető attitűd alapján — még egy szitokszó (*slur*) értelme is az ellentétébe fordulhat (*Gyere csak ide, te gazember!*), vagy például egy polgári aktivista beszédében a *negro* szó aligha lehet pejoratív, amiként a magyar *meghág* ige esetleges obszcenitása is pusztán abból ered, hogy egy alapvetően tenyészállatokra használt kifejezés kontextusát módosítjuk, emberre vonatkoztatjuk. A kompetens beszélő (hiszen ez a definíciója!) ismeri az egyes kifejezésekben rejlő potenciális jelentéseket és az említett hármas feltételrendszert, amely révén ezek a jelentések aktualizálódnak, azaz ténylegesen megjelennek a diskurzusban — vagy sem.

Mindazonáltal a nyelvész hagyományosan kizárólag a propozicionális összetevőre, az eleve adottnak vélt szótári alapjelentésre koncentrálna, illetve az „információcsere” igen szűk fogalmával dolgozik, bár a saját, mindennapi nyelvhasználati tapasztalata ennek homlokegyenest ellentmond. Nem lehet például illő pontossággal definiálni, hogy mi is a propozicionális üzenete a *Pisti rendes, keresztény magyar ember* mondatnak — még annyit sem tudunk meg ebből a kijelentésből, hogy a beszélő szerint templomjáró ember-e egyáltalán a hivatkozott személy. A mondat azonban valójában nem is róla szól: a kimondásával a beszélő saját státusát jelzi, törzsökös konzervatív magyarként pozicionálva önmagát, egyben identitásviszonyt építve a hallgatóval, mert ez a kijelentés nyilvánvalóan csak akkor szerencsés, ha a hallgató maga is a törzsökös konzervatív magyar kategóriájába sorolható. A nyelvhasználat bármely területéről tetszőleges mennyiségű példát idézhetnénk arra, hogy a nyelvész a nyelvi elemzés során a diskurzusban áramló információnak csak egy apró szeletére figyel. Noha például feltétlenül dekódolja azt a bármely tudományos közleményben adott lényeges információt, amit a szerző a szövegbe ágyazott hivatkozásokkal jelez: miféle kutatói csoporthoz is tartozik, kit tart a saját jövője szempontjából fontos személynek (azaz kit idéz és kit ignorál), milyen szakmai és nyelvi kompetenciáját kívánja az olvasókkal elismertetni, például mit keres az ószláv hangtörténeti cikkében a megannyi latin és francia nyelvű idézet.

Ha valóban értelmezni akarjuk a stilisztikai és attitudinális alapfogalmainkat, illetve ha tényleg meg akarjuk érteni, hogy mit jelentenek a szótári stílusminősítések, akkor a *tabu*, *obszcenitás*, *eufemizmus*, *regiszter* stb. terminusokat még csak nem is kell nyelvhasználati (praxeológiai, pragmatikai) keretbe helyezni, mert azok eleve ott vannak. Az uralkodó nyelvészeti paradigma ugyan az, hogy a nyelv szerkezete a „kiszámíthatatlan”-nak vélelmezett nyelvhasználatától függetlenül vizsgálendő, privát nyelvhasználóként azonban még egy nyelvész is tudja, hogy melyek azok a nagyon is konkrét és kiszámítható pragmatikai szabályok, amelyek a saját nyelvi viselkedését kormányozzák. Szerintem nem kiszámíthatatlan például a beszélők számára az, hogy az életkorukra vonatkozó kérdésre nem adekvát válasz a *Mintegy 56-58*, illetve az *57 és fél leszek január 7-én*, illetve nem kiszámíthatatlan az sem, hogy az igazoltató rendőr esetleg el-

veszteni a társalgás fonalát annak a más kontextusban adekvát visszakérdezésnek a hallatán, hogy *Miért, mennyinek látszom?*

Úgy gondolom, hogy a stilisztikai és attitudinális alapfogalmak, illetve a szótári stílusminősítések új megközelítése, leíró kerete lényegében a *r e l e v a n - c i a e l m é l e t* lehet — amint ez az eddig elmondottakból is kézenfekvően adódik. Az elmélet kidolgozott formájának foglalata SPERBER és WILSON (1995), megalapozója viszont HERBERT PAUL GRICE (1913–1988) oxfordi filozófus volt, aki élete utolsó szakaszát a Berkeley egyetemen töltötte. GRICE volt az első, aki szaktudományi publikáció tárgyává merte tenni az anyanyelvi beszélőknek azt a társalgásszervező képességét, hogy az egyes beszédhelyzetekben pontosan ismerik és alkalmazzák a diskurzus menetében relevánsnak minősülő megnyilatkozás normáját (GRICE 1969, 1975, 1978, 1981; valamennyi együtt: GRICE 1989). Ez a kontextuális norma magában foglalja a konvencionálisan „értelmes”-nek minősülő mennyiségi és minőségi mutatókat, vö. pl. a *Magyarország lakossága 9,976,742 fő* vagy a *Nekem is van legalább három gyermek* kijelentések pragmatikai furcsaságát (viszont nem ilyen a *Nekem is van legalább három egészségügyi problémám* mondat). Magában foglalja továbbá az attitűd és viszonyulás (*attitude and stance*) normáit, vö. például a *Péter beteg, de én ezt nem hiszem* (Moore-paradoxon), vagy a *Ki az, aki szerinted rettentően fog örülni talán?* mondatok anomáliáját. Harmadrészt magában foglalja a szűkebb értelemben vett relevanciát, tehát definiálja azt, ami a beszédhelyzeti kontextusban adott (vagy mert alapértelmezett, vagy mert már megjelent a diskurzus menetében), illetve azt, ami nem tartozik a tárgyhoz, vö. pl. *Évfolyamelőadást nem bízni rá, pedig nagyon szép a kézírása* anomáliáját (amely kijelentés éppen ezért tréfának minősülhet).

A bevezetőben említett *Jewish lawyer* ’zsidó ügyvéd’ példa pejoratív használata nyilván nem abból következik, hogy bármelyik szó eleve („lexikálisan”) pejoratív lenne, bár valóban vannak olyan (szitok)szavak, amelyek esetében nehezen képzelhető el olyan kontextus, amelyben a pejoratív alapértelmezésük módosulna. Például az *Our case was mishandled by a Jewish lawyer*, illetve ennek magyar megfelelője, vagyis az *Egy zsidó ügyvéd rosszul kezelte az ügyünket* mondat pejoratív értelmezése a kontextustól függ, például a beszélő és esetleg a hallgató személyétől és a vélhető beszédszándéktól, a szándékosság esetleges előfeltevésétől stb. Mindez pedig egyenesen vezet el minket ahhoz a konklúzióhoz, hogy a lexikográfia feladatköre itt rendkívül korlátozott. A stílusminősítések rendszerét mindazonáltal alaposan át kellene értékelni, illetve általában a hagyományos stilisztikának össze kellene kapcsolódnia egy a XXI. század nyelvészetéhez méltó pragmatikai elmélettel, mindenekelőtt talán a relevanciaelmélettel — azaz a beszédhelyzet, a beszélői szándékok és identitások, az előfeltevések modern tudományává kell válnia.

Irodalom

- ANDERS, HEIDI (1995): *Never say die: englische Idiome um den Tod und das Sterben* [Sose mondd, hogy „meghalni”: a halál és meghalás angol idiomatikája]. Frankfurt am Main–New York : P. Lang.
- ASH, JOHN (1775): *The new and complete dictionary of the English language. I–II.* [Az angol nyelv új és teljes szótára]. London : Edward and Charles Dilly, R. Baldwin.
- BAILEY, NATHANIEL (1721): *An universal etymological English dictionary: comprehending the derivations of the generality of words in the English tongue...* [Univerzális etimologikus angolszótár]. London : E. Bell, J. Darby, etc.
- BAILEY, NATHANIEL (1730): *Dictionarium Britannicum: or, a more compleat universal etymological English dictionary than any extant* [Dictionarium Britannicum, avagy egy minden meglévőnél teljesebb univerzális etimologikus angolszótár]. London : T. Cox.
- BENVENISTE, ÉMILE (1949): Euphémismes anciens et modernes [Régi és modern eufemizmusok]. *Die Sprache* 1: 116–122. (Reprint: BENVENISTE, ÉMILE (1966): *Problèmes de linguistique générale*. Paris : Gallimard. 308–315.)
- BLOUNT, THOMAS (1656): *Glossographia* [Glosszográfia (Szóleírás)]. London. (Reprint: Menston, UK : Scolar Press, 1969. ISBN 0854170359; Hildesheim : Georg Olms, 1972. ISBN 3487043327.)
- CARNOY, ALBERT JOSEPH (1927): *La science du mot: traite de sémantique* [A szó tudománya: jelentéstani értekezés]. Louvain : Éditions Universitas.
- DUNBAR, WILLIAM (1893): *The Poems of William Dunbar. I–II.* [William Dunbar költeményei]. Edinburgh : Blackwood. URL: <http://www.archive.org/stream/poems-williamdun07dunbgoog#page/n8/mode/2up>
- EKWALL, EILERT (1954): *Street-names of the city of London* [London városának utcanevei]. Oxford : Clarendon.
- FLORIO, JOHN (1598): *A Worlde of Wordes* [A szavak világa]. London : A. Hatfield for E. Blount. (Reprint: Hildesheim & New York : G. Olms, 1972.)
- GAZZARD, GAZZARD (2010): An Act to Restrain Abuses of Players [Törvény a színészek káromkodásainak megzabolázására]. *Review of English Studies* 61 (251): 495–528.
- GRICE, HERBERT PAUL (1969): Utterer’s meaning and intentions [Beszélői jelentés és szándék]. *Philosophical Review* 78: 147–177. (Reprint: GRICE 1989: 86–116.)
- GRICE, HERBERT PAUL (1975): Logic and conversation [Logika és társalgás]. In: COLE P.–MORGAN J. szerk.: *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York : Academic Press. 41–58. (Reprint: GRICE 1989: 22–40.)
- GRICE, HERBERT PAUL (1978): Further notes on logic and conversation [További jegyzetek a logikáról és a társalgásról]. In: COLE P. szerk.: *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. New York : Academic Press. 113–128. (Reprint: GRICE 1989: 41–57.)
- GRICE, HERBERT PAUL (1981): Presupposition and conversational implicature [Előfeltevés és társalgási implikátúra]. In: COLE P. szerk.: *Radical Pragmatics*. New York : Academic Press, 183–198. (Reprint: GRICE 1989: 269–282.)

- GRICE, HERBERT PAUL (1989): *Studies in the Way of Words* [Tanulmányok a szavak tekintetében]. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- GUIRAUD, PIERRE (1978): *Dictionnaire érotique: précédé d'une introduction sur les structures étymologiques du vocabulaire érotique* [Erotika-szótár, amelyet egy az erotikus szókincs etimológiai szerkezetébe való bevezetés előz meg]. Paris : Payot.
- HENKE, JAMES T. (1979): *Courtesans and Cuckolds. (A Glossary of Renaissance Dramatic Bawdy)* [Kurtizánok és felszarvazottak. (A reneszánsz színpad trágárságainak glosszáriuma)]. New York : Garland. [Korábbi kiadása: *Renaissance dramatic bawdy*. Salzburg, 1974].
- HENKE, JAMES T. (1988) *Gutter Life and Language in the Early Street Literature of England* [A nyomorultak élete és nyelve a korai angol ponyvairodalomban]. West Cornwall, CT: Locust Hill Press.
- JOHNSON, SAMUEL (1755): *A dictionary of the English language: in which the words are deduced from their originals, and illustrated in their different significations by examples from the best writers. To which are prefixed, a history of the language, and an English grammar. I–II.* [Az angol nyelv szótára, amelyben a szavak eredetükből vezetettek le és különböző jelentéseik a legjobb szerzőkből vett példákkal világítatnak meg. Előzékként hozzáfűzve egy nyelvtörténet és egy angol nyelvtan]. London : Knapton. (Reprint: Hildesheim–New York : Olms, 1968. Tokyo : Kenkyusha, 1985. Harlow : Longman, 1990 (+ JOHNSON 1747-es szótártervezetének reprintje és két modern tanulmány, ISBN 0582073804). London : Folio Society, 2006.
- JOHNSON, SAMUEL (1996): *A dictionary of the English Language on CD-ROM* [Az angol nyelv szótára CD-n]. Az 1. és a 4. kiadás CD-n (ISBN 0521557658) + könyvmelléklet (ISBN 0521565944). Cambridge–New York : Cambridge University Press.
- KRAPP, GEORGE PHILIP (1925): *The English language in America. I–II.* [Az angol nyelv Amerikában]. New York : The Century Co. (Reprint: Tokyo: Senjo Pub. és New York: Ungar, 1961.)
- LAFRANK ([1396]/1894): *Lafrank's Science of chirurgie* [Lafrank 'A seborvoslás tudománya']. ROBERT VON FLEISCHHACKER szerk.: Early English Text Society 102. (Reprint: Millwood, NY : Kraus Reprint, 1975).
- LEFKOWITZ, NATALIE J. (1989): Verlan: Talking Backwards in French [Verlan: hátrafelé beszélés a franciában]. *The French Review* 63: 312–322.
- LYNDESAY, SIR DAVID (1865–1869): *Sir David Lyndesay's Works. I–IV.* [Sir David Lyndesay művei]. (Reprint: New York : Greenwood Press, 1969.)
- MCGLONE, MATTHEW S.–BECK, GARY–PFIESTER, ABIGAIL (2006): Contamination and camouflage in euphemisms [Kontamináció és álcázás az eufémizmusokban]. *Communication Monographs* 73: 261–282.
- MARTIALIS, M. V. (1942): *Supplementum ad M. Valerium Martialem* [Függelék Marcus Valerius Martialis műveihez]. CSENGERY JÁNOS szerk. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- MENCKEN, HENRY LOUIS (1936): *The American language* [Az amerikai nyelv]. 4. kiadás. New York : Knopf.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1962): A címszavak kiválasztása. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk.: *A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában.* (Nyelvtudományi Értekezések 36. sz.) Budapest : Akadémiai Kiadó. 15–29.

- PALSgrave, JOHN (1530): *Lesclaircissement de la langue francoyse* [A francia nyelv megvilágosítása]. Paris. (Modern kiadás: F. GÉNIN szerk.: *L'éclaircissement de la langue française*. Paris, 1852.)
- PARTRIDGE, ERIC (1968): *Shakespeare's Bawdy: a literary & psychological essay and a comprehensive glossary* [Shakespeare trágárságai: irodalmi-pszichológiai esszé és átfogó glosszárrium]. 3. bővített és átdolgozott kiadás. London : Routledge & K. Paul. [Első kiadás: 1947].
- PINKER, STEVEN (1994): The Game of the Name [Névjáték]. *The New York Times*, 1994. április 5.
- PINKER, STEVEN 2003. *The blank slate: the modern denial of human nature* [Tiszta lap: az emberi természet modern tagadása]. New York : Viking és London: Penguin.
- POUND, LOUISE (1936): American Euphemisms for Dying, Death, and Burial. (An Anthology) [A haldoklás, halál és temetés amerikai eufémizmusai (Antológia)]. *American Speech* 11/3: 195–202.
- QUINE, WILLARD VAN ORMAN (1987): *Quiddities. (An intermittently philosophical dictionary)* [Okoskodások. (Töredezett filozófiai szótár)]. Cambridge, MA : Belknap.
- SPERBER, DAN–WILSON, DEIRDRE (1995): *Relevance. Communication and Cognition* [Relevancia. Kommunikáció és megismerés]. 2. kiadás, Oxford–Cambridge : Blackwell.
- STERN, GUSTAF (1936): *Meaning and Change of Meaning* [Jelentés és jelentésváltozás]. Bloomington : Indiana University Press. [A mű első kiadása: Göteborg, 1931.]
- WARFEL, HARRY R. szerk. (1953): *Letters of Noah Webster* [Noah Webster levelei]. New York : Library Publishers.
- WILLIAMS, GORDON (1994): *A Dictionary of Sexual Language and Imagery in Shakespearean and Stuart Literature* [A shakespeare-i és Stuart-kori irodalom szexuális nyelvének és képalakításának szótára]. I–III. London & Atlantic Highlands, NJ : Athlone.
- WILLIAMS, GORDON (1997): *A Glossary of Shakespeare's Sexual Language* [Shakespeare szexuális nyelvének glosszárriuma]. London & Atlantic Highlands, NJ : Athlone.
- WEBSTER, NOAH (1828): *An American dictionary of the English language. I–II.* [Az angol nyelv amerikai szótára]. New York: S. Converse, (Reprint: *Noah Webster's first edition of an American dictionary of the English language*. ROSALIE J. SLATER bevezetőjével. San Francisco, CA : Foundation for American Christian Education. 1967, 1995 [27 + 907 + 924 oldal, ISBN 091249803X].)
- WEBSTER, NOAH (1833): *The Holy Bible, containing the Old and New Testaments* [Szent Biblia, mely az Ó- és Újtestamentumot foglalja magába]. New Haven, CT : Durrie–Peck. (Reprint: *The Webster Bible*. Grand Rapids, MI : Baker Book House, 1987 [ISBN 0801096847].)
- Webster's new international dictionary of the English language.* 2. kiadás. Szerk. WILLIAM ALLAN NEILSON. Springfield, MA : G. & C. Merriam Co., 1934.
- Webster's third new international dictionary of the English language.* 3. kiadás. Szerk. PHILIP BABCOCK GOVE. Springfield, MA : G. & C. Merriam, 1961.

Taboo Words in English Culture and Lexicography

The present paper investigates the history of a few common English “taboo words”, including obscene and discriminatory terms. Such words are precisely those lexical items which should be defined and explained in great detail in dictionaries, and most dictionaries have, in fact, included taboo words since the late 1960s. There are quite a few commonly held fallacies about such words. One of these is the belief that in Antiquity or in the Renaissance Age the concept of obscenity “did not even exist”. Another myth is that a good dictionary can take care of the problem of “dirty” words and slurs by simply marking them as such. However, taboos change through time, and, far more importantly, most words that offend speakers in one way or another, are embedded in particular situational patterns. Without understanding the pragmatic contexts of various types of linguistic interaction, one cannot start listing and labeling the presumably problematic words of English or of any other language. The latter half of the paper deals with the problem of euphemism and PC usage.